

КРИТЕРІЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ ІЗ СОЦІАЛЬНИМИ СИРОТАМИ

Результати аналізу нормативно-правових актів, у яких визначено порядок утримання батьками дітей, утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, державою, а також реального стану окресленої проблеми свідчать, що на сьогодні рівень сформованості державної політики стосовно соціальних сиріт залишається на низькому рівні. Такий стан пояснюється як складністю проблеми, так і різним рівнем її актуальності в регіонах України, повільністю реагування держави на нові соціальні виклики. Одним з них є масова міграція громадян України за кордон з метою пошуку заробітку. Це є загрозою національній безпеці та генфонду нації, бо масова міграція дорослого населення – ще один додатковий фактор позбавлення дітей належного догляду з боку батьків і переведення їх до категорії соціальних сиріт.

Не викликає сумніву, що вирішення зазначеної проблеми безпосередньо пов'язано з професійним рівнем фахівців – соціальних педагогів, які повинні працювати з такою групою клієнтів, як соціальні сироти. Сьогодні в Україні практична підготовка соціальних працівників має свої особливості, які зумовлені специфікою процесу становлення та розвитку професії соціального педагога. Вирішенню цієї проблеми присвячені праці багатьох учених, зокрема І. Козубовської, Г. Лактіонової, Л. Міщик, В. Поліщук (професійна підготовка соціальних працівників і соціальних педагогів). Дослідження зарубіжного досвіду професійної підготовки соціальних працівників представлено в працях Л. Віннікової, Н. Гайдук, В. Козубовського, Н. Микитенко, О. Пічкач, Н. Собчак, В. Тименка та ін. Питання підготовки і професійного становлення соціальних педагогів та соціальних працівників розглядали у різний час С. Архипова, Л. Гусякова, В. Слассьонін, С. Тетерський, Н. Шмельова та ін.

Мета статті – об'єктивно висвітлити сучасний стан підготовки соціальних педагогів до роботи із соціальними сиротами, що передбачає визначення та обґрунтування відповідних критеріїв і показників.

Зазначимо, що визначення критеріїв і показників сформованості певних якостей особистості, готовності до певного виду діяльності в різні часи ставили перед собою багато науковців. На сьогодні у педагогіці є різні підходи до критеріїв оцінювання професійної підготовки майбутніх фахівців. Передусім визначимося з тим, що ми будемо називати критерієм. У нашому дослідженні критеріями оцінювання підготовки соціальних педагогів до роботи із соціальними сиротами ми вважатимемо ознаки для визначення реального її стану, результативності та ефективності, на основі яких можна досягти мети дослідно-експериментальної роботи.

Щодо зв'язку категорій “критерій” і “показник”, то, як показало наше дослідження, у педагогічній практиці єдиної думки немає. Існує декіль-

ка підходів до визначення критеріїв та їх показників. В окремих дослідженнях критерієм інколи називають показник, на базі якого можна стверджувати про ефективність того чи іншого процесу. При цьому передбачається, що ступінь сформованості показника слід визначати через фіксацію його критеріїв на різних рівнях. У своїй дослідно-експериментальній роботі ми дотримуємося позиції таких науковців, як А. Батаршев [1], С. Гречко [2], В. Дружинін [3], які поняття “критерій” за своїм обсягом вважають значно ширшим, ніж поняття “показник”. Таким чином, показник є складовою критерію, а міра вияву, якісна сформованість та визначеність виражаються конкретними показниками.

Розглянувши сутність, зміст, функції, професійні ролі соціального педагога та особливості соціально-педагогічної роботи із соціальними сиротами, ми визначили готовність майбутнього соціального педагога до роботи із соціальними сиротами як складне, багатоаспектне, особистісне утворення, пов’язане з якостями особистості, з її ціннісно-сисловою та емоційно-вольовою сферами, розумінням призначення майбутньої діяльності, теоретичною підготовкою та здатністю до виконання професійних ролей, а також здатністю протидіяти перешкодам, що виникають у роботі з такими дітьми.

На основі кваліфікаційної характеристики фахівця, аналізу змісту, функцій, професійних ролей соціального педагога, особливостей соціально-педагогічної роботи із соціальними сиротами, різних аспектів діяльності зазначених фахівців, а також результатів, отриманих завдяки методу експертних оцінок, використаному для дослідження думок фахівців, які працюють з дітьми-сиротами, соціальних педагогів, вихователів інтернатних установ та викладачів ВНЗ, було визначено такі критерії готовності студентів до соціально-педагогічної роботи з дітьми-соціальними сиротами: морально-ціннісний, емоційно-вольовий, когнітивний, мотиваційний, операційно-діяльнісний, а також їх показники. В узагальненому вигляді їх зміст подано в таблиці. Обґрунтуємо свій вибір.

Готовність майбутніх соціальних педагогів до роботи із соціальними сиротами є елементом професіоналізму. Професіоналізм як одна з провідних складових соціальної роботи базується і формується на основі особистісних і професійних якостей, ціннісних орієнтацій та інтересів соціальних педагогів [3, с. 253].

Зіставляючи різні підходи та позиції вчених, можна виділити професійно важливі якості, які визначають професійну придатність соціального педагога до роботи із соціальними сиротами, тобто сукупність індивідуальних особливостей людини, здібностей і характерологічних рис, істотних для успішного професійного спілкування та діяльності, а саме: високий рівень інтелектуального розвитку; швидкість і гострота мислення; достатня саморегуляція та самодисципліна; велика фізична витривалість, працездатність; готовність допомагати людям у важких ситуаціях; чутливість і чуйність до людини та її проблем; любов, повага та емпатія стосовно дітей; оптимістичне прогнозування; здатність до творчості.

**Критерії та показники готовності майбутніх соціальних педагогів
до роботи із соціальними сиротами**

Критерії	Показники
Морально-ціннісний	<ul style="list-style-type: none"> – прагнення до спілкування з дітьми та потреба надавати їм допомогу; – прагнення постійно поповнювати спеціальні знання про роботу з соціальними сиротами; – морально-ціннісне ставлення до професійної діяльності соціального працівника; – установка на необхідність допомоги соціальним сиротам; – орієнтація на створення гуманістичного мікросередовища з метою активізації самопомоги клієнта
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> – знання особливостей своєї особистості; – знання особливостей соціалізації соціальних сиріт; – знання теорії та історії соціального виховання соціальних сиріт, сучасних концепцій їх виховання; – знання методик і технологій соціально-педагогічної роботи з соціальними сиротами; – знання нормативно-правової бази, що регулює захист дітей – соціальних сиріт
Емоційно-вольовий	<ul style="list-style-type: none"> – працездатність та витривалість; – толерантність (терпіння, самовладання); – організованість, зібраність; – комунікабельність (вміння розташувати до себе людей); – педагогічний такт (міра у висуненні вимог); – наполегливість у доведенні розпочатої справи до кінця
Операційно-діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> – вміння ставити соціальний діагноз; – вміння аналізувати і проектувати соціально-педагогічну роботу з дітьми-сиротами; – вміння взаємодіяти з учителями, батьками, спеціалістами служб у наданні допомоги дітям та підліткам; – вміння виявляти резервні можливості особистості; – вміння здійснювати правовий захист дитини

Слід зазначити, що при аналізі проблеми професійної придатності найчастіше розглядають професійно важливі якості особистості, а діяльність характеризують окремо. Насправді ж, як свідчить практика, нерідкими є випадки, коли за наявності всіх професійно важливих якостей особистість демонструє непродуктивність, оскільки між нею і діяльністю є несумісності та опосередковані фактори, тому що людина не може виконувати цю діяльність [4].

Сама особистість педагога, що працює із соціальними сиротами, має величезне значення для розвитку дитини. Це є відомим фактом, через що до фахівця висуваються особливі вимоги. У педагогічних працях відомих зарубіжних і вітчизняних педагогів підкреслюється, що особистість педагога, який працює з дітьми-сиротами, має бути прикладом для їх вихованців.

Так, наприклад, у праці, присвяченій вихованню дітей підліткового віку, відомий австрійський психоаналітик і педагог А. Айхорн, зробив висновки про те, що у перевихованні важкого підлітка в установі закритого

типу особистості вихователя відводиться значне місце: “Він є тим значущим об’єктом, за допомогою якого антисоціальна дитина або підліток може заповнити дефективну або відсутню ідентифікацію. За допомогою вихователя підліток навчається спілкуватися зі своїми товаришами, що допомагає йому подолати антисоціальні риси” [5, с. 292].

Подібної думки дотримувався і Я. Корчак, який писав: “Дітям потрібен приклад. Основний постулат теорії виховання – дай приклад. Не словом, а ділом” [6, с. 211].

Для нашого дослідження цінним є також висновок, який зробив В. Стоюнін. Вчений зазначає, що “вихователька повинна завжди мати на увазі, що своєю власною особистістю вона має величезний вплив на розвиток духовності дитини... Вихователька має бути прикладом для дітей у всьому, що вона бажає очікувати від них самих: чистоти, охайності, чіткого підпорядкування всім вимогам, толерантного і ввічливого спілкування з усіма, стриманості тощо” [7, с. 107].

Таким чином, при підготовці соціальних педагогів до роботи з дітьми – соціальними сиротами необхідно враховувати, що особистість педагога є фактично завжди зразком для наслідування і формування у вихованців певних якостей. Одночасно до соціального педагога висуваються особливі вимоги: ця людина повинна відрізнитися високоморальними цінностями, бути гуманною і любити дітей. З огляду на це одним із критеріїв оцінювання згаданих фахівців до роботи з дітьми – соціальними сиротами має бути морально-ціннісний.

Щодо іншого – когнітивного критерію – то, як відомо, наукові професійно-педагогічні знання є складовою світогляду вчителя, основою його теоретичної та практичної діяльності. Знання створюють той фундамент, на базі якого будуються професійні навички та вміння.

Зважаючи на особливості обов’язків соціального педагога за посадовим призначенням та дослідження з проблеми підготовки соціальних педагогів до професійної діяльності, можна стверджувати, що на сьогодні визначено основні вимоги до змісту знань, на основі яких потрібно формувати професійні вміння студентів. Перш за все, це знання нормативно-правової бази діяльності, теорії та історії соціальної педагогіки, методик і технологій соціально-педагогічної роботи з різними категоріями дітей. О. Карпенко справедливо додає необхідність методологічних, теоретичних і методичних знань [9, с. 23]. Р. Овчарова визначає професійні знання соціального педагога як відомості із соціальної педагогіки, теорії та історії соціальної роботи, соціальної психології, методики соціально-педагогічної діяльності та інших загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін, що становлять суть професії та визначених державним стандартом відповідної освіти [10, с. 39].

В узагальненому вигляді систему базових знань соціального педагога представляють знання основ соціальної політики держави та соціально-правового захисту дітей та молоді; основ соціології, психології та педагогіки; основних закономірностей розвитку особистості; специфіки потреб та

інтересів різних вікових груп дітей і молоді; специфіки роботи в різних мікросоціумах; особливостей діяльності з сім'єю, різними групами дітей та молоді; функцій державних і недержавних організацій у системі соціально-педагогічної діяльності; способів психолого-педагогічної діагностики; сучасного стану і тенденцій розвитку дитячих і молодіжних об'єднань.

Для діагностики стану готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи із соціальними сиротами ми використали також емоційно-вольовий критерій. Цей вибір пов'язаний з тим, що проблема підготовки студентів до роботи з дітьми-соціальними сиротами зумовлена необхідністю “максимального емоційно-особистісного включення в життя дитини, повної самовіддачі та відданості ідеї безкорисного служіння знедоленим дітям” [8, с. 40]. Така емоційно-особистісна включеність може призвести до професійної деформації особистості фахівця, пов'язаної зі змінами емоційно-вольової сфери, тобто до ефекту “емоційного вигорання”.

Дослідження емоційної сфери педагогів, які працюють з дітьми-сиротами, показують, що ступінь схильності до “емоційного вигорання” у них є досить високим [11; 12]. Так, наприклад, матеріали власного емпіричного дослідження (опитування педагогів, зайнятих роботою із соціальними сиротами) свідчать про те, що серед найбільш характерних висловлювань про професійну діяльність багато таких: “дуже втомлююся на роботі”, “відчуваю постійне напруження”, “значне психологічне навантаження”, “просто відбувати робочий час не можна, необхідно підтримувати постійний емоційний контакт з дітьми”, “працювати з дітьми-сиротами дуже важко, доводиться багато вкладати в дітей”, “не завжди вистачає сил на виховання власних дітей та на сімейні справи” тощо.

Отримані в результаті аналізу наукової літератури з проблеми дослідження дані та власні спостереження дають змогу досить повно описати емоційну сферу педагога, який працює з дітьми-соціальними сиротами. Це людина, що відчуває постійне напруження, емоційні перевантаження, часто її особистісні ресурси виснажені, вона відчуває себе втомленою, спустошеною. Стресові ситуації, пов'язані з роботою, велика кількість вихованців, які потребують уваги та емоційного відгуку з боку вихователя, нерідко викликають відчуття роздратування й образи. Неможливість задовольнити емоційні запити своїх підопічних часто призводить до відчуття неспіху, невдачі, безглуздості своєї діяльності. Цей опис наочно свідчить про наявність в емоційній сфері педагогів, що працюють з сиротами, основних причин “вигорання”. Крім того, специфіка роботи з дітьми-сиротами вимагає від педагога інтелектуального, вольового та емоційного напруження, а також фізичної витривалості та психічної стресостійкості. Саме тому професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи із соціальними сиротами вимагає особливого підходу, а також передбачає формування таких професійних якостей, як терпіння, терпимість, прийняття дитини такою, якою вона є, вміння прощати, бути в міру добрим і вимогливим, враховувати силу слова – дотримуватися такту та педагогічної дистанції при спілкуванні з сиротами тощо.

Важливим для діагностики готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи із соціальними сиротами є операційно-діяльнісний критерій, оскільки саме він дає змогу визначити здатність реалізувати соціально-педагогічні функції в роботі з дітьми – соціальними сиротами.

Як свідчить аналіз практики, більшість соціальних педагогів, які працюють з цією категорією дітей, не мають спеціальної соціально-педагогічної підготовки (58,46 %), а підготовка у ВНЗ, як правило, не завжди передбачає актуалізацію уваги на питаннях про особливості роботи з соціальними сиротами. Зокрема, педагоги вказують на недостатність знань сучасних концепцій виховання дітей – соціальних сиріт, сучасних методик і технологій соціально-педагогічної роботи, зарубіжного досвіду соціального виховання таких дітей.

Знання соціального педагога реалізуються в його практичній діяльності, тому вони органічно пов'язані з його вміннями. О. Абдулліна відзначає, що “практичні вміння вчителя є формою функціонування його теоретичних знань” [13, с. 75].

Таким чином, на основі професіографічного підходу, з урахуванням найбільш істотних характеристик та вимог до особистості соціального педагога, аналізу змісту, функцій, професійних ролей фахівця, особливості соціально-педагогічної роботи з соціальними сиротами, результатів експертних оцінок, можна визначити такі критерії готовності студентів до соціально-педагогічної роботи з дітьми – соціальними сиротами: морально-ціннісний, емоційно-вольовий, когнітивний, мотиваційний, операційно-діяльнісний, а також їх показники.

Отримані результати дали змогу виділити знання, уміння і якості, які найдужче впливають на ефективність реалізації соціально-педагогічних функцій у роботі з дітьми – соціальними сиротами. Відповідно до логіки дослідження, для того, щоб проводити експериментальні кількісні вимірювання показників, було визначено ступінь їх вираження і сформованості, що, за задумом, прямо пропорційно впливає на рівень підготовки студентів до роботи з дітьми-соціальними сиротами. Це дало змогу визначити рівні професійної підготовки соціального педагога до роботи з соціальними сиротами.

При визначенні рівнів готовності студентів до роботи з соціальними сиротами ми керувалися такими загальними методологічними положеннями:

- поняття “рівень” є виявом діалектичного характеру процесу формування готовності студентів до роботи з соціальними сиротами;
- виявлення рівнів неможливе поза дослідженням діяльності досліджуваного об'єкта та його результатів;
- послідовність переходу від рівня до рівня є розвитком готовності до роботи з дітьми-сиротами;
- основою принципу виділення рівнів готовності студентів до роботи з соціальними сиротами має бути структурно-функціональна ознака, тому що готовність при переході на інший рівень змінює свою структуру і функції.

Перехід готовності на вищий рівень означає не зникнення цілісних властивостей попереднього рівня, а перетворення їх у більш досконалі. Виділення рівнів готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з соціальними сиротами ми пов'язуємо з розвитком основних її компонентів, зокрема мотиваційно-ціннісного, особистісно-професійного та діяльнісно-професійного, а також розвитку здібностей та властивостей особистості.

Висновки. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури і результатів проведених досліджень ми визначили чотири рівні підготовленості, взявши за основу рівні готовності до професійно-педагогічної діяльності, що їх запропонували В. Сластьонін і Л. Спірін: інтуїтивний, репродуктивний, реконструктивний, творчий.

Кожен рівень характеризується спрямованістю студента на роботу з дітьми – соціальними сиротами, рівнем сформованості знань, умінь і навичок соціально-педагогічної роботи.

Зазначені рівні підготовленості студентів до соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами було використано при організації дослідно-експериментальної роботи. Усі критерії та показники підготовленості соціальних педагогів до роботи з дітьми-соціальними сиротами доцільно враховувати в процесі підготовки фахівців, що працюють з дітьми-сиротами, з дітьми, які залишилися без піклування батьків, безпритульними і бездоглядними дітьми.

Перспективами подальших досліджень є визначення реального стану готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з соціальними сиротами.

Література

1. Батаршев А.В. Диагностика профессионально важных качеств / А.В. Батаршев, И.Ю. Алексеева, Е.В. Майорова. – СПб. : Питер, 2007. – 192 с.
2. Гречко С.М. Системний підхід до виховання дисциплінованості у курсантів вищих військових навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 20.02.02 “Військова педагогіка та психологія” / С.М. Гречко. – Хмельницький, 1998. – 18 с.
3. Фирсов М. В. Теория социальной работы : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М.В. Фирсов, Е.Г. Студенова. – М. : Владос, 2001. – 432 с.
4. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / [за ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової]. – К. : ІДЦССМ, 2000. – 260 с.
5. Айхорн А. Трудный подросток / А. Айхорн. – М. : Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2001. – 304 с.
6. Корчак Я. Избранные педагогические произведения : пер. с польского / Я. Корчак. – М. : Педагогика, 1979. – 473 с.
7. Стоюнин В.Я. Избранные педагогические сочинения / В.Я. Стоюнин. – М. : Педагогика, 1991. – С. 104–110.
8. Преодоление трудностей социализации детей-сирот : учеб. пособ. / [под ред. Л.В. Байбородовой]. – Ярославль : ЯГПУ, 1997. – 196 с.
9. Карпенко О.Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти : дис ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / О.Г. Карпенко ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2008. – 546 с.
10. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога / Р.В. Овчарова. – М. : Сфера, 2001. – 480 с.

11. Акопов Г.В. Социальная психология образования : учеб.-метод. литература / Г.В. Акопов. – М. : Флинта, 2000. – 296 с.

12. Психологія праці та професійної підготовки особистості : навч. посіб. / Г.О. Балл, М.В. Бастун, В. Гордієнко та ін. – Хмельницький : Універ, 2001. – 330 с.

13. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования : для пед. спец. высш. учеб. заведений / О.А. Абдуллина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1990. – 141 с.

ГЛАЗКОВА Н.О.

ПРОЕКТНА ТЕХНОЛОГІЯ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Вимоги часу й розпочата радикальна реформа системи освіти в Україні, відмова від авторитарного стилю навчання на користь особистісно орієнтованого підходу, на застосування методів, які сприяють розвитку творчих здібностей особистості з урахуванням індивідуальних особливостей учасників навчального процесу й спілкування, актуалізує проблему пошуку ефективних підходів до вивчення іноземних мов.

Одним із таких методів, що суттєво збагачує навчальний процес нашої сучасної школи, є метод навчальних проектів, використання якого змінює традиційний підхід до навчання учнів.

В українській освіті найбільш поширений репродуктивний підхід. Від учня вимагають тихо (тобто досить пасивно) поводити себе на уроці, уважно слухати й записувати пояснення вчителя, а потім під час опитування або на іспиті пригадати та повторити їх.

Майже виключним джерелом знань у цьому разі для учнів є вчитель. Як джерело інформації можна використовувати також підручник, але в деяких випадках, навіть у застосуванні підручника, необхідність відпадає, якщо він з деяких причин не “влаштовує” вчителя, котрий бере на себе все викладення матеріалу. Метою навчання за таким підходом є засвоєння учнями деякої суми знань, вмінь та навичок. Природно, що навчання набуває теоретичного характеру. Така модель навчання в світі має назву “навчання, в центрі якого знаходиться вчитель”.

У багатьох країнах світу зазначений підхід давно вважається застарілим. У ньому вбачають пряму причину зменшення інтересу школярів і студентів до навчання, зменшення результативності й ефективності навчання в цілому. Окрім того, важливим є аспект, за яким орієнтування на теоретичні знання веде освітній процес у бік від вимог реальності, підготовки до життя за умов реального суспільства, подальшої роботи випускника за обраною професією.

Іншим, протилежним репродуктивному навчанню, є підхід, у якому акцент перенесено на самостійну активну навчальну діяльність учнів. Вчитель здійснює лише “підтримку” цієї діяльності, тобто забезпечує матеріалами й опосередковано управляє нею, ставить перед учнями проблеми. Така модель навчання має назву “навчання, в центрі якого знаходиться учень”. Але вчитель не є виключним центром навчання, джерелом знань та